

Ο Μαρξ για το θέμα της εξουσίας – Κυβερνητική εξουσία και μετασχηματισμός

Στα θεωρητικά συστατικά τους οι Μαρξ και Ένγκελς συμπεριέλαβαν και την ανάπτυξη της πολιτικής θεωρίας. Αν και δεν κατέγραψαν την αντίληψή τους περί πολιτικής σε μια ολοκληρωμένη και ανεξάρτητη μονογραφία, η θεωρία τους για την πολιτική υπάρχει διάσπαρτη στα έργα τους αλλά και σε άρθρα και επιστολές.

Η αντίληψή τους για την πολιτική κινείται σε δυο επίπεδα: στο επίπεδο της φιλοσοφικής θεμελίωσης της πολιτικής και στην επιστημονική αντίληψη και χρήση της πολιτικής στη βάση της φιλοσοφικής-υλιστικής θεμελίωσής της. Γι' αυτό και είναι απαλλαγμένη από τον θεωρησιακό, βουλευσιαρχικό και δογματικό χαρακτήρα και βασίζεται αυστηρά στη συγκεκριμένη ανάλυση των πραγμάτων, έχοντας θεωρητικό και μεθοδολογικό θεμέλιο την υλιστική-ταξική αντίληψη με συγκεκριμένη όμως και αυστηρά αντικειμενική εφαρμογή, η οποία δεν διαστρεβλώνει αλλά φωτίζει τα γεγονότα. Γι' αυτό οι Μαρξ – Ένγκελς δεν απέρριπταν απλώς τον καπιταλισμό, το οικονομικό του σύστημα και τους θεσμούς του, αλλά ερευνούσαν την ουσία και τα γνωρίσματά του στη συγκεκριμένη κοινωνική και ιστορική μορφή τους, ώστε να επεξεργαστούν την κατάλληλη πολιτική για την ανατροπή του. Αν και θεμελιώδης αντίληψη για την πολιτική τους θεωρία ήταν το ταξικό περιεχόμενο της αστικής κυριαρχίας, δεν αδιαφορούσαν για τις μορφές αυτής της εξουσίας και το είδος των θεσμών της, ώστε να καθορίζεται η κατάλληλη μορφή αντιπαράθεσης των υποτελών τάξεων.

Συγκεκριμένα, θεωρούσαν ότι η εργατική τάξη δεν πρέπει να μένει αδιάφορη στο θέμα των μορφών εξουσίας της αστικής τάξης αλλά πρέπει να εξετάζει ποια μορφή πολιτεύματος είναι ευνοϊκότερη για την πολιτική ανάπτυξη της εργατικής τάξης. Οι Μαρξ και Ένγκελς θεωρούσαν «καλύτερη» μορφή την αστική-δημοκρατική πολιτεία, διότι σ' αυτήν «οι ταξικές αντιθέσεις περιέρονται σε ελεύθερη διαπάλη και μ' αυτόν τον τρόπο οδηγούνται σε λύση»¹.

¹ Ο Δ. Γρηγορόπουλος είναι διδάκτωρ Φιλοσοφίας.

Γι' αυτό οι Μαρξ και Ένγκελς τάχθηκαν το 1848 υπέρ του γενικού εκλογικού δικαιώματος, διότι θεωρούσαν ότι έδινε στο προλεταριάτο τη δυνατότητα κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης ευρύτερης προβολής και ζύμωσης των επαναστατικών ιδεών αλλά και τη δυνατότητα άσκησης επιρροής στην κρατική δράση². Διατυπώνουν μάλιστα την προωθημένη αντίληψη ότι το γενικό εκλογικό δικαίωμα δίνει τη δυνατότητα στις εκμεταλλεζόμενες τάξεις να αμφισβητήσουν τα ίδια τα θεμέλια της αστικής κοινωνίας: «Η κύρια όμως αντίφαση του Συντάγματος αυτού είναι τούτη: με το γενικό εκλογικό δικαίωμα παραδίνει την πολιτική εξουσία στις τάξεις την κοινωνική σκλαβιά των οποίων επιδιώκει να διαιωνίσει· στο προλεταριάτο, τους αγρότες, τους μικροαστούς... Στριμώνχει την πολιτική κυριαρχία της μέσα σε δημοκρατικούς όρους, που βοηθούν κάθε στιγμή τις εχθρικές τάξεις να νικήσουν και που διαμφισβητούν τα ίδια τα θεμέλια της αστικής κοινωνίας»³.

Μάλιστα οι Μαρξ και Ένγκελς διατύπωσαν τη θέση ότι η εργατική τάξη, αξιοποιώντας το εκλογικό δικαίωμα, μπορεί ακόμα και την πολιτική εξουσία να κατακτήσει σε χώρες όπως η Αγγλία (αλλά και οι ΗΠΑ και οι Κάτω Χώρες), με ευρείες κοινοβουλευτικές ελευθερίες και ισχυρό αριθμητικά ή και πλειοψηφικό προλεταριάτο. Αυτή η θέση όμως αντανάκλα απλώς τις αυξημένες δυνατότητες αξιοποίησης, κάτω από ορισμένες συνθήκες, των αστικοδημοκρατικών θεσμών και σε καμία περίπτωση δεν υποδηλώνει παραίτηση από τον επαναστατικό αγώνα για την κατάκτηση της εξουσίας⁴. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς θεωρούσαν τον κοινοβουλευτικό αγώνα, ακόμα και τη διαμόρφωση κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας της εργατικής τάξης, πολιτική μορφή πάλης στην προετοιμασία της εργατικής τάξης για την επανάσταση και όχι ως υποκατάστατό της. Αυτή η θέση δείχνει ότι δεν υποτιμούσαν την αξιοποίηση των αστικών θεσμών, δεν έτρεφαν όμως και αυταπάτες γι' αυτούς και θεωρούσαν καθοριστική την εξωθεσμική αναμέτρηση για την πολιτική εξουσία.

Μέσα από νέες εμπειρίες για την αντιδημοκρατική στάση της αστικής τάξης, όταν διακυβεύεται η κοινοβουλευτική πλειοψηφία της, και ιδίως μετά τη βάρβαρη καταστολή της Παρισινής Κομμούνας το 1870, ο Μαρξ κατέληξε σε λιγότερο αισιόδοξες απόψεις. Σε συνέντευξή του τον Ιούλιο του 1870 διευκρίνισε: «Απ' αυτή την πλευρά δεν είμαι τόσο αισιόδοξος όσο εσείς. Η αγγλική αστική τάξη φάνηκε πάντα πρόθυμη να αποδεχθεί την απόφαση της πλειοψηφίας, όσο κατέχει το μονοπώλιο στις εκλογές. Να είστε όμως βέβαιος πως, μόλις βρεθεί στη μειοψηφία, σε θέματα που θεωρεί ζωτικής γι' αυτή σημασίας, θα βρεθούμε μπροστά σ' έναν καινούργιο πόλεμο των δουλοκτητών»⁵.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο Μαρξ κι ο Ένγκελς είχαν και στο θέμα της συμμετοχής των κομμουνιστών σε αστική κυβέρνηση αρνητική άποψη, χωρίς όμως να αποκλείουν γενικά μια τέτοια δυνατότητα. Όταν ρωτήθηκε ο Ένγκελς απ' την ηγεσία του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ιταλίας αν το κόμμα έπρεπε να συμμετάσχει σε αστική κυβέρνηση μετά την αστικοδημοκρατική επανάσταση απάντησε σ' ένα αρ-

θρο: «Αυτός είναι ο μεγαλύτερος κίνδυνος»⁶. Η άρνησή του πήγαζε απ' την εμπειρία της επανάστασης του 1848 στη Γαλλία, όταν η γενιά των σοσιαλιστών πήρε μέρος ως μειοψηφία στην αστική κυβέρνηση, εγκαταλείποντας την επαναστατική δράση της και συνεργαζόμενη με την αστική κυρίαρχη πτέρυγα στην άγρια επίθεση της κυβέρνησης κατά της εργατικής τάξης⁷. Ο Ένγκελς δεν απέκλειε όμως γενικά μια τέτοια δυνατότητα, αν το επέτρεπαν οι συγκεκριμένες συνθήκες. «Σε ό,τι αφορά τη γενική τακτική δοκιμάσα την αποτελεσματικότητά της σ' όλη τη διάρκεια της ζωής μου· ποτέ δεν μ' εγκατέλειψε. Σε ό,τι αφορά όμως την εφαρμογή της στις σύγχρονες συνθήκες στην Ιταλία, αυτό είναι κάτι άλλο. Είναι κάτι που πρέπει να αποφασιστεί επιτόπου, και μάλιστα από εκείνους που βρίσκονται στο επίκεντρο των γεγονότων»⁸.

Την αντίληψη των Μαρξ – Ένγκελς για την ανάγκη αξιοποίησης των θεσμών της αστικής δημοκρατίας χωρίς όμως την υπερεκτίμησή τους υιοθέτησε και ο Λένιν. Στη δημοκρατική Επανάσταση του 1905 στη Ρωσία ο Λένιν ασκούσε πολεμική τόσο στους αναρχικούς που αρνούνταν τη συμμετοχή στην Προσωρινή Κυβέρνηση όσο και στην πολιτική υποταγή σ' αυτήν του Μαρτίνοφ και των οπαδών του. Ο Λένιν απαρίθμησε τρεις προϋποθέσεις για τη συμμετοχή εκπροσώπων του κόμματος σε μια Προσωρινή Κυβέρνηση στην οποία ο συσχετισμός δυνάμεων ήταν υπέρ της αστικής τάξης: Πρώτον, «την αμείλικτη καταπολέμηση κάθε αντεπαναστατικής απόπειρας και την υπεράσπιση των ιδιαίτερων συμφερόντων της εργατικής τάξης». Δεύτερον, «αυστηρός έλεγχος του κόμματος πάνω στους πληρεξούσιους του» στην κυβέρνηση. Τρίτον, «ακλόνητη περιφρούρηση της ανεξαρτησίας της σοσιαλδημοκρατίας»⁹. Ανεξάρτητα απ' το αν είναι δυνατή ή σκόπιμη η συμμετοχή της σοσιαλδημοκρατίας σε μια τέτοια κυβέρνηση, ο Λένιν τονίζει την αναγκαιότητα για μόνιμη άσκηση πίεσης στην κυβέρνηση απ' την εργατική τάξη «για να περιφρουρεί, να εδραιώνει και να επεκτείνει τις κατακτήσεις της»¹⁰.

Στο ίδιο θέμα (αξιοποίηση της κοινοβουλευτικής παρουσίας) ο Ένγκελς δεν συμφωνούσε με την «καθαρή άρνηση» αλλά θεωρούσε αναγκαία την πρόταση μεταρρυθμίσεων που βελτιώνουν την κατάσταση της εργατικής τάξης, με πίεση και όχι συνεργασία με την αστική κυβέρνηση, άσχετα αν αυτή υλοποιήσει αυτές τις προτάσεις. Ο Ένγκελς προχωράει περισσότερο και προτείνει προωθημένα μέτρα «που είναι αντικειμενικά σκόπιμα αλλά για μια αστική κυβέρνηση»¹¹. Για την προώθηση τέτοιων ριζοσπαστικών μεταρρυθμίσεων από το κόμμα της εργατικής τάξης, αντικειμενικά αναγκαίων μιν, που όμως δεν είναι πρόθυμη μια αστική κυβέρνηση να τις εφαρμόσει, λόγω του ταξικού τελικού τους χαρακτήρα, έγραψε ο Καρλ Μαρξ στην εισήγησή του στην Κεντρική Επιτροπή της Ένωσης των Κομμουνιστών τον Μάρτη του 1850: οι εργάτες «πρέπει να νιώθουν τις προτάσεις των δημοκρατών στη λογική τους κατάληξη... Αν για παράδειγμα οι μικροαστοί προτείνουν την εξαγορά των σιδηροδρόμων και των εργοστασίων, οι εργάτες πρέπει να απαιτήσουν αυτοί οι σιδηρό-

δρομοι και τα εργοστάσια απλά να κατασχεθούν από το κράτος χωρίς αποζημίωση, ως ιδιοκτησία των αντιδραστικών. Αν οι δημοκράτες προτείνουν σταθερή φορολογία, τότε οι εργάτες θα πρέπει να απαιτήσουν την προοδευτική φορολόγηση... Αν οι δημοκράτες ζητούν τη ρύθμιση του δημόσιου χρέους, τότε οι εργάτες πρέπει να ζητούν εθνική χρεοκοπία...»¹². Στην ίδια μάλιστα λογική είναι γνωστό ότι ο Λένιν προώθησε τη ζύμωση της σοσιαλιστικής επανάστασης στις μάζες με το σύνθημα «ψωμί, ελευθερία, ειρήνη» που δεν είναι ριζοσπαστικό ούτε ασύμβατο με την αστική πολιτική γενικά, αλλά που η αστική προσωρινή κυβέρνηση δεν μπορούσε να το υλοποιήσει λόγω της πολιτικής της στη συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία.

Οι δημιουργοί λοιπόν του μαρξισμού, εξετάζοντας αστικούς θεσμούς όπως το γενικό (για τους άντρες βέβαια) εκλογικό δικαίωμα, το κοινοβούλιο και η κυβέρνηση, δεν τους απέριπταν απλώς, όπως οι αναρχικοί και οι αριστεριστές, ούτε τους απολυτοποιούσαν, αλλά τους θεωρούσαν μορφές πάλης που συνδέονταν και προετοιμάζαν την κοινωνική επανάσταση. Η αξιοποίηση αυτών των θεσμών από την εργατική τάξη και τους πολιτικούς εκπροσώπους της για την προστασία των συμφερόντων των εργαζομένων και για την προώθηση ριζικών μέτρων που αντανακλούν σε μια συγκεκριμένη συγκυρία τις ανάγκες και τις απαιτήσεις της κοινωνίας, τις οποίες όμως αδυνατεί να υλοποιήσει η αστική κυβέρνηση, αφαιρούν απ' αυτήν το φωτοστέφανο της ηγεμονίας και το προσφέρουν στην εργατική τάξη. Κάθε τάξη που επιδιώκει την κοινωνική κυριαρχία πρέπει να προβάλλει το ταξικό της συμφέρον ως συμφέρον της κοινωνίας. Η αδυναμία της αστικής τάξης να δώσει λύσεις στα κυρίαρχα σε δεδομένη συγκυρία κοινωνικά προβλήματα δημιουργεί κενό στο οποίο μπορεί να διεισδύσει το προλεταριάτο και να εμφανιστεί ως ο καθολικός εκπρόσωπος των συμφερόντων της κοινωνίας. Ορίζοντας ο Μαρξ την έννοια της ηγεμονίας και τη σχέση με την εξουσία και την επανάσταση έγραψε μεταξύ άλλων: «Μόνο στο όνομα των καθολικών δικαιωμάτων της κοινωνίας μια ιδιαίτερη τάξη μπορεί να διεκδικήσει για τον εαυτό της την καθολική κυριαρχία»¹³. Η ανάδειξη του προλεταριάτου (ή τουλάχιστον της συνειδητής πρωτοπορίας του) σε ηγεμόνα της κοινωνίας συμβάλλει στην προώθηση της επαναστατικής κατάστασης, αφού αποδεικνύει και οξύνει τη χρεοκοπία της αστικής πολιτικής και ελκύει ευρύτερες καταπιεζόμενες μάζες στον πολιτικό αγώνα για τη λύση των οξυμένων προβλημάτων. Τότε δημιουργείται ή ωριμάζει (γιατί εμβρυακά μπορεί να προϋπάρχει) η επαναστατική κατάσταση, όπως την ορίζει παραστατικά ο Λένιν: Μόνο όταν «οι κάτω δεν θέλουν το παλιό και οι πάνω δεν μπορούν να ζουν και να κυβερνούν με τον παλιό τρόπο, μόνο τότε μπορεί να νικήσει η επανάσταση»¹⁴. Επομένως η ηγεμονία του προλεταριάτου είναι αναγκαίος (όχι και μόνος) όρος για την επαναστατική κατάσταση και η επαναστατική κατάσταση είναι αναγκαίος όρος για την πραγματοποίηση (αν και δεν οδηγεί υποχρεωτικά σ' αυτήν) και τη νίκη της επανάστασης.

Αριστερά και αστικοί θεσμοί

Από τη στιγμή που για πρώτη φορά εκλέχτηκαν αριστεροί βουλευτές στο γερμανικό κοινοβούλιο ανέκυψαν ζητήματα διεθνούς σημασίας για το εργατικό κίνημα, τα οποία έπρεπε να απαντηθούν θεωρητικά και να λυθούν πρακτικά, διότι «με την... αποτελεσματική χρησιμοποίηση του γενικού δικαιώματος ψήφου μπήκε σε ενέργεια μια ολότελα νέα μέθοδος πάλης του προλεταριάτου, κι αυτή η μέθοδος γρήγορα αναπτύχθηκε παραπέρα»¹⁵.

Από την εμφάνιση της κοινοβουλευτικής μορφής πάλης ως σήμερα συζητιόταν, και εξακολουθεί να συζητείται, το ζήτημα της συμμετοχής ενός επαναστατικού κόμματος στις κοινοβουλευτικές εκλογές, στο κοινοβούλιο, η στάση του απέναντι στην κυβερνητική πολιτική και, πολύ περισσότερο, το ζήτημα της συνεργασίας του με μια αστική κυβέρνηση.

Στις μέρες μας που οξύνεται η οικονομική και πολιτική κρίση του συστήματος διεξάγεται έντονη συζήτηση για τις μορφές πάλης και τους δρόμους μετάβασης σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Η κρίση του σύγχρονου καπιταλισμού και η στρατηγική επίθεσή του κατά της εργατικής τάξης και των εργαζομένων οδηγεί αντικειμενικά στην όξυνση της κοινωνικής πάλης και ωθεί οξυδερκείς αριστερές δυνάμεις να μην αρκούνται σε αμυντικούς οικονομικούς αγώνες, αλλά να προτείνουν ένα συνολικό πρόγραμμα κατά του καπιταλισμού, που χωρίς να τον ανατρέπει επιφέρει και-ρια ρήγματα στους βασικούς νόμους του και στην πολιτική κυριαρχία του, περιφρουρεί τα δικαιώματα των εργαζομένων, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και δρόμο μετάβασης στην επαναστατική κατάσταση και την επανάσταση. Όσο αναπτύσσεται η όξυνση και η μεταβατικότητα, η αστική τάξη, όπως παρατηρείται σε τέτοιες συνθήκες, ενισχύει τους κατασταλτικούς μηχανισμούς και αυταρχικοποιεί τη δημοκρατία της· απ' την άλλη, το εργατικό-λαϊκό κίνημα επικεντρώνει εντονότερα τη δραστηριότητά του στον εξωθεσμικό αγώνα και στη συγκρότηση οργάνων εργατικής πολιτικής, που αποτελούν φύτρα μιας μελλοντικής εξουσίας. Στη ριζοσπαστική αντίληψη η εξωθεσμική μαζική μορφή αγώνα έχει προτεραιότητα, που έτσι κι αλλιώς ενισχύεται σε συνθήκες όξυνσης και μετάβασης, δεν μηδενίζεται όμως η αξιοποίηση και αστικών θεσμών. Βέβαια, οι θεσμοί αυτοί δεν πρέπει να εννοούνται ως ουδέτεροι, αλλά ως όργανα της αιτιακής κυριαρχίας· οι ριζοσπαστικές δυνάμεις δεν πρέπει να υποταχτούν στη φενάκη της νομιμότητάς τους αλλά να χρησιμοποιήσουν ορισμένους απ' αυτούς τους θεσμούς, ιδίως όσους είναι πιο βατοί στη λαϊκή βούληση, προς όφελος του κινήματος, τροποποιώντας τους και εντάσσοντάς τους (ανάλογα και με το συσχετισμό δυνάμεων) στην ταξική αντιπαράθεση.

Σε συνθήκες κρίσης που το κίνημα προωθεί ένα μεταβατικό γενικό πρόγραμμα απαιτείται η αναβαθμισμένη ποσοτικά και ποιοτικά πολιτική δράση και μέσα σε υπάρχοντες θεσμούς (συνδικάτα, δήμοι κ.ά.) αλλά κυρίως σε εξωθεσμικά όργανα ερ-

γατικής πολιτικής που θα δημιουργούνται και θα αναπτύσσονται. Επειδή όμως δεν πρόκειται για επιμέρους αγώνες αλλά για γενική αντιπαράθεση αστικού συστήματος και αντισυστημικών δυνάμεων χρειάζεται κι ένα γενικό πολιτικό όργανο που θα συντονίζει το πολύμορφο δίκτυο κινήσεων και οργάνων κατά τις αστικής κυριαρχίας και δεν θ' αποτελεί απλώς συμμαχία κομματικών δυνάμεων αλλά οριζόντια έκφραση του κινήματος. Ένα τέτοιο όργανο θα αντιπαρατίθεται σφαιρικά και θα πιέζει την αστική εξουσία για αλλαγές που ουσιαστικά υπερβαίνουν τα όρια της αστικής πολιτικής¹⁶. Στην ουσία αυτό το όργανο θα αποτελέσει το ανώτερο πολιτικό όργανο του κινήματος και μια μορφή κυβέρνησης της εργατικής τάξης. Ένα τέτοιο όργανο που θα αντιπαρατίθεται γενικά με την αστική εξουσία και τα διεθνή κέντρα δεν προκύπτει σε σχετικά ομαλές συνθήκες αλλά σε συνθήκες οικονομικής και πολιτικής κρίσης, όταν θα διαμορφώνεται, έστω στα αρχικά στάδια, επαναστατική κατάσταση και φύτρα δυαδικής εξουσίας στα αυτόνομα λαϊκά όργανα. Αυτό το όργανο θα αναδεικνύεται με διαδικασίες διαρθρωμένου λαϊκού κινήματος ή υπό ορισμένες προϋποθέσεις θα προκύπτει με εκλογική διαδικασία ως αριστερή κυβέρνηση.

Πάντως, σε κάθε περίπτωση, το εργατικό-λαϊκό κίνημα αποτελεί τη δύναμη πάλης και εξουσίας, ενώ το κεντρικό πολιτικό όργανο, όποια μορφή κι αν έχει, δεν πρέπει να αρνείται αυτή την πρωτοκαθεδρία, αλλά να συντονίζει το κίνημα και να μην το υποκαθιστά. Το όργανο αυτό θα έχει σαν κύριο μέλημά του την ανάπτυξη του κινήματος, ώστε να οξύνεται η κρίση του συστήματος και να αναπτύσσεται η επαναστατική κατάσταση, και την ενίσχυση της δυαδικής εξουσίας, στην οποία θα εντάσσεται ως πόλος της λαϊκής εξουσίας.

Κεντρικό πολιτικό όργανο διαμορφώθηκε στη Ρωσία το 1917, μετά την επανάσταση του Φλεβάρη, ως κεντρικό όργανο των Σοβιέτ που ανεξάρτητα από την αστική κυβέρνηση πραγματοποιούσε ριζικές μεταρρυθμίσεις. Κεντρικό όργανο των Σοβιέτ ήταν η Εκτελεστική Επιτροπή του Σοβιέτ της Πετρούπολης, που ιδιοποιήθηκε την εξουσία των Σοβιέτ και την παραχώρησε εθελοντικά στην αστική Προσωρινή Κυβέρνηση¹⁷. Σε τέτοιες συνθήκες (εξέγερση, επαναστατική κατάσταση προχωρημένη, δυαδική εξουσία) η προλεταριακή εξουσία με τα εργατικά όργανα και το κεντρικό όργανό της μπορεί ευκολότερα να καταργήσει την αστική κυβέρνηση και να κατακτήσει συνολικά την εξουσία. Παρ' όλ' αυτά δεν είναι εξασφαλισμένη η μετατροπή της επαναστατικής κατάστασης σε επανάσταση και της δυαδικής εξουσίας σε μία και προλεταριακή εξουσία. Αυτό συνέβη στην επανάσταση του Φλεβάρη του 1917 στη Ρωσία, όταν η Εκτελεστική Επιτροπή των Σοβιέτ, αντί να εκμεταλλευτεί τη δύναμή της, για να μετεξελιχθεί η αστική επανάσταση σε σοσιαλιστική, παρέδωσε την εξουσία στην αστική κυβέρνηση.

Η αριστερή κυβέρνηση μέσω εκλογικής διαδικασίας μπορεί να προκύψει επίσης σε συνθήκες οικονομικής και πολιτικής κρίσης, όχι όμως άκρως οξυμμένης, και σε απαρχές μόνο επαναστατικής κατάστασης και δυαδικής εξουσίας. Γι' αυτό, το έργο

ενός τέτοιου πολιτικού οργάνου θα είναι σαφώς δυσκολότερο από το έργο της μεταβατικής εξουσίας που προκύπτει με διαδικασίες κινήματος για τη λύση του ζητήματος της εξουσίας. Θα πρέπει μια αριστερή κυβέρνηση να δρα ως αποφασιστικός κρίκος δυαδικής εξουσίας, αν ιδίως αντιπαράθεται στους κατασταλτικούς μηχανισμούς του αστικού κράτους, δημιουργώντας τους πιο ευνοϊκούς όρους για τη δυναμική ανάπτυξη του εργατικού κινήματος ωθώντας και συνειδητά την αστική οικονομία και πολιτική σε χρεοκοπία, ώστε να ωριμάσει η επαναστατική κατάσταση.

Αριστερή κυβέρνηση;

Οι ριζοσπαστικές δυνάμεις σήμερα, αλλά και στο παρελθόν, συνήθως απορρίπτουν τη δυνατότητα μιας αριστερής κυβέρνησης, ταυτίζοντάς τη με αστικοδημοκρατική ή μικροαστική, η οποία συνειδητά ή από αυταπάτη οδηγεί το κίνημα στην ενσωμάτωση.

Στην αντιμετώπιση της κρίσης υπάρχουν προτάσεις διακυβέρνησης από αστικές δυνάμεις, που απλώς τροποποιούν ελαφρώς το «μείγμα» της ακολουθούμενης πολιτικής (πρόταση Ν.Δ.), προτάσεις μικροαστικών δυνάμεων που εμφανίζονται με προοδευτικό προσώπιο, αλλά στοχεύουν στην εκτόνωση και χειραγώγηση του κινήματος, με αντάλλαγμα την ιδιοτελή και ωφελμιστική διαχείριση του αστικού κράτους (πρώτη περίοδος διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ), ακόμη και προτάσεις από το χώρο του σοσιαλρεφορμισμού (πλειοψηφία ΣΥΝ), αλλά και από ριζοσπαστικές δυνάμεις (κυβέρνηση Αλιέντε στη Χιλή 1970-1973), που τρέφουν αυταπάτες για την αστική νομιμότητα, επιχειρώντας να προωθήσουν την κοινωνική αλλαγή στο πλαίσιο της, αλλά αρκούμενες στην «εξάλειψη» των πιο ακραίων αντικοινωνικών πλεονών του (αντιφιλελεύθερο πρόταγμα σήμερα).

Μια αριστερή διακυβέρνηση είτε προκύψει ως έκφραση κινηματικών διαδικασιών είτε ακόμα μέσω εκλογικής διαδικασίας, για να έχει ελπίδες ευόδωσης μιας αντισυστημικής πολιτικής, πρέπει να μην έχει αυταπάτες για την αστική νομιμότητα, αλλά να έχει κύριο στόχο και μοχλό την ανάπτυξη του κινήματος και την πραγματοποίηση ριζικών αλλαγών, πρέπει να δρα ως ουσιαστικός, ως αποφασιστικός παράγοντας της δυαδικής εξουσίας, οξύνοντας συνειδητά ως τη χρεοκοπία την αστική οικονομική και πολιτική κρίση, βοηθώντας¹⁸ έτσι στην ωρίμανση της επαναστατικής κατάστασης, που είναι αναγκαίος όρος (όχι όμως και επαρκής) για τον επαναστατικό μετασχηματισμό. Τέτοιο χαρακτήρα νομίζουμε ότι έχει σήμερα η κυβέρνηση (προωθει ριζοσπαστικές αλλαγές, έχει κατακτήσει ένα μέρος της εξουσίας, ενεργοποιεί το λαϊκό κίνημα). Δεν πρόκειται βέβαια για σοσιαλιστική κυβέρνηση, αλλά για μεταβατική αριστερή κυβέρνηση, που μπορεί να οδηγήσει στην επαναστατική ρήξη ή και να οπισθοδρομήσει.

Αντιθέτως η απολυτοποίηση της κυβερνητικής εξουσίας και η ταύτισή της με το

κράτος, είτε γίνεται σκόπιμα είτε από αυταπάτη, οδηγεί αναπόφευκτα στην ενσωμάτωση ή και στη βίαιη αντιμετώπιση προοδευτικών μεταρρυθμίσεων. Αυτή η άποψη στηρίζεται στο «φетиχισμό» της κυβερνητικής εξουσίας, στο ότι δηλαδή δημιουργεί την εντύπωση ότι ελέγχει γενικά τον κρατικό μηχανισμό. Στην πραγματικότητα, οι μηχανισμοί του αστικού κράτους, και ιδιαίτερα οι κατασταλτικοί, είναι ουσιαστικά ανεξάρτητοι από την κυβέρνηση και δεν επηρεάζονται από την εκλογική ετυμιογροία. Σε συνθήκες μάλιστα πίεσης ή και απειλής κατά του συστήματος αναδεικνύεται ο ισχυρότερος μηχανισμός του κράτους, έτοιμος να χρησιμοποιήσει το μονοπώλιο της ένοπλης βίας.

Στη φάση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού εξάλλου η σχετική αυτοτέλεια της κυβέρνησης και γενικά του αστικού κράτους απέναντι στο κεφάλαιο έχει σχεδόν εξαιρεθεί, οπότε σχεδόν έχει εξαιρεθεί και η δυνατότητα έστω κάποιων ελέγχων και ρυθμίσεων στον καπιταλισμό (όπως συνέβαινε στο κενσσιανό κράτος της «χρυσής» τριακονταετίας 1945-1974).

Παράλληλα, στις αναπτυγμένες κοινωνίες εκτός από το κράτος ως σκληρό πυρήνα της εξουσίας της η αστική τάξη στηρίζεται και σ' ένα πυκνό δίκτυο μη κρατικών θεσμών και οργάνων που συμπληρώνουν και ενισχύουν την κρατική εξουσία (ιδιωτικά ΜΜΕ, συνδικαλιστική γραφειοκρατία, εκκλησία, ενώσεις κεφαλαιοκρατών, διάφορες φιλοσοφημικές οργανώσεις, κ.ά.). Έτσι, δημιουργείται ένα πανίσχυρο σύστημα εξουσίας δομημένο, και σε βάθος και σε πλάτος, ώστε να αποτελεί κραυγαλέα αυταπάτη η προσδοκία ότι μια εκλογική νίκη ή ακόμη και μια εξέγερση θα λύσει με αιφνιδιαστική επίθεση σε ορισμένα όργανα του αστικού κράτους το ζήτημα της εξουσίας (πόλεμος ελιγμών), ενώ απαιτείται εξάρθρωση συνολικά του αστικού συστήματος εξουσίας (πόλεμος θέσεων)¹⁹.

Εξάλλου οι Μαρξ και Ένγκελς, ιδίως μετά τον απροκάλυπτο αυταρχισμό της αστικής τάξης τη δεκαετία του 1870²⁰, προειδοποιούσαν ότι η αστική τάξη, αν κινδυνέψει να χάσει ή αν χάσει την πλειοψηφία στη βουλή θα εγκαταλείψει το βάθος της δικής της νομιμότητας και θα προσφύγει στη βία²¹.

Αλλά και γενικότερα η πρόσβαση των αριστερών δυνάμεων στην κοινοβουλευτική πλειοψηφία θα συναντήσει πολύ σοβαρά εμπόδια (τρομοκρατική κινδυνολογία, ισχυρότατα ΜΜΕ, εκβιαστικά διλήμματα, συστήματα καλπονοθείας, αδιάσπαστη δημαγωγία των συστημικών κομμάτων, θεσμούς πελατείας κ.ά.).

Σε πείσμα λοιπόν τόσων και τέτοιων δυσκολιών είναι δυνατόν να προκύψει μια αριστερή κυβέρνηση και να αποτελέσει γέφυρα προς τη ρήξη; Όπως είδαμε, οι ιδρυτές του μαρξισμού δεν απέκλειαν μια τέτοια περίπτωση, αν και τη θεωρούσαν πολύ δύσκολη και δυνατή μόνο υπό όρους. Στη χώρα μας και γενικότερα στις καπιταλιστικές κοινωνίες της Δύσης οι δυσκολίες όχι μόνο δεν έχουν αμβλυνθεί αλλά έχουν οξυνθεί.

Παρ' όλ' αυτά, δεν θα πρέπει κανείς εξ ορισμού να αποκλείσει μια τέτοια έστω

και οριακή δυνατότητα ως μορφή ταξικής πάλης, λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι και η κοινωνική εξέγερση είναι πολύ δύσκολη σε μια καπιταλιστική κοινωνία, με το δυτικού τύπου ισχυρό και οργανωμένο πολιτικό σύστημα και τη συμμαχία με την ιμπεριαλιστική κόντρα.

Πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν και μια ιδιομορφία της ελληνικής κοινωνίας. Λόγω της πολύχρονης κυριαρχίας του δικομματισμού και των θεσμών πελατειάς στη συνείδηση ευρύτερων μαζών έχει αναπτυχθεί ένα είδος κρατισμού, δηλαδή η αντίληψη ότι η λύση των προβλημάτων συνδέεται με την πολιτική δύναμη που θα γίνει κυβέρνηση. Αυτές οι μάζες είναι δύσπιστες προς τη δυνατότητα των κινηματικών διαδικασιών να αποτελέσουν εναλλακτική λύση. Αυτή η δυσπιστία υποθάλπεται και από την αδυναμία και τον κατακερματισμό της Αριστεράς αλλά και την ανυποληψία του συνδικαλιστικού κινήματος. Η ταύτιση στη συνείδηση αυτών των μαζών της εξόδου από την κρίση με την κυβέρνηση λειτουργεί ως κεντρόφυγος δύναμη που τις απομακρύνει απ' την Αριστερά, που δεν εμφανίζεται ως εναλλακτική κυβερνητική λύση ούτε σε επίπεδο ιδεολογικής ζύμωσης για τη συγκέντρωση των δυνάμεων της αλλαγής. Εξάλλου είναι δύσκολο ευρύτερες μάζες διαποτισμένες από τον κυβερνητισμό να πειστούν ότι το πρόγραμμα των προωθημένων μεταρρυθμίσεων του αντικαπιταλιστικού στόχου (διαγραφή χρέους, κοινωνικοποιήσεις, αναδιανομή, κ.ά.) αλλά και η αποδέσμευση απ' τα ιμπεριαλιστικά κέντρα θα υλοποιηθεί μόνο με την πίεση του λαϊκού κινήματος σε μια αστική κυβέρνηση και την Ευρωπαϊκή Ένωση και όχι με την έκφραση του κινήματος και σε κυβερνητική εξουσία (είτε με κινηματικές είτε με εκλογικές διαδικασίες) που θα αγωνίζεται να προωθήσει το πρόγραμμα της αντικαπιταλιστικής αλλαγής, να οργανώσει και να συντονίσει τους στόχους του και όχι να επαφίεται σε μια αστική κυβέρνηση.

Η προώθηση της αντικαπιταλιστικής λύσης προϋποθέτει πάνω απ' όλα την ηγεμονία της εργατικής τάξης, την ικανότητά της να εμφανίζεται στις κοινωνικές μάζες ως δύναμη ικανή να δώσει φιλολαϊκή και προοδευτική λύση στην κρίση, σε αντιδιαστολή με την αντιδραστικότητα και την αναποτελεσματικότητα της αστικής πολιτικής. Αυτή η δυνατότητα της εργατικής τάξης πρέπει να συνδέεται με τους αγώνες του λαϊκού κινήματος και τις διαδικασίες του, χωρίς να αποκλείεται η οριακή περίπτωση μιας εκλεγμένης κυβέρνησης (ιδίως στην απεύθυνση στις μάζες που συνδέουν την αλλαγή με την κυβερνητική εναλλακτική λύση), η οποία θα δρα συμπληρωματικά προς το εργατικό λαϊκό κίνημα.

Η δημιουργία κεντρικού πολιτικού οργάνου είτε από κινηματικές διαδικασίες (το πιθανότερο) είτε ως εκλεγμένη κυβέρνηση (οριακή πιθανότητα), για να επιτελέσει την αποστολή της δεν πρέπει να εγκλωβιστεί στην αυταπάτη της αστικής νομιμότητας, ούτε να επιχειρήσει να εκτοπίσει τον λαϊκό παράγοντα από την ηγεσία του μετασχηματισμού, για ιδιοποιηθεί ενδεχομένως αυτό το ρόλο. Αντιθέτως, πρέπει να ενταχθεί στη διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού εξαρχής. Πρέπει να συμ-

βάλει στην κατάδειξη και ανάπτυξη της ηγεμονίας της εργατικής τάξης με την ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων και την πραγματοποίηση ριζικών αλλαγών, που θα οξύνουν την οικονομική και πολιτική κρίση της αστικής τάξης ως τη χρεοκοπία, βοηθώντας έτσι την ωρίμανση της επαναστατικής κατάστασης (οι πάνω δεν θα μπορούν να κυβερνούν όπως παλιά και οι κάτω δεν θα θέλουν να κυβερνιούνται όπως παλιά), αλλά και ενισχύοντας τη δυαδική εξουσία, αφού θα δρα όχι βέβαια ως αυτονομη δύναμη αλλά ως οργανικός κρίκος του εργατικού πόλου της δυαδικής εξουσίας, πιέζοντας και περιορίζοντας τον αστικό πόλο μέχρις ότου να λυθεί τελεσίδικα το ζήτημα της εξουσίας. Η οικονομική και πολιτική ανικανότητα της αστικής τάξης να δώσει λύσεις αποδεκτές απ' την κοινωνία είναι αυθόρμητη αιτία της κρίσης της, οξύνεται όμως απ' τους συνειδητούς αγώνες και τις διεκδικήσεις των εργαζομένων. Ένα κεντρικό πολιτικό όργανο του κινήματος θα συντονίζει σ' ενιαία κατεύθυνση τους αγώνες και θα οξύνει την κρίση του συστήματος, ώστε ν' αναπτυχθεί αυθόρμητα αλλά και συνειδητά (αγώνες) η επαναστατική κατάσταση (αδυναμία των μεν – απροθυμία των δε).

Ιστορικά προηγούμενα

Ιστορικά προηγούμενα, παλιότερα και σύγχρονα, ανάδειξης αριστερής κυβέρνησης μέσα από εκλογική διαδικασία²², υπάρχουν. Στις εκλογές του 1936 αναδείχθηκε στην Ισπανία κυβέρνηση του Λαϊκού Μετώπου στις συνθήκες της παγκόσμιας κρίσης του 1929. Στις ίδιες συνθήκες νίκησε και στη Γαλλία στις εκλογές του 1936 το Λαϊκό Μέτωπο και σχημάτισε κυβέρνηση. Το 1970 επικράτησε στη Χιλή η Λαϊκή Ενότητα, και αναδείχθηκε πρόεδρος ο Σ. Αλιέντε. Το 1998 πραγματοποιήθηκε στη Βενεζουέλα κυβερνητική και προεδρική αλλαγή, την οποία ακολούθηε ένα πρόγραμμα ριζοσπαστικών μεταρρυθμίσεων. Το λαϊκό μέτωπο στην Ισπανία πραγματοποίησε μεταρρυθμίσεις και μετασχηματιζόταν σε πιο προοδευτική κατεύθυνση, ανατράπηκε όμως, όπως είναι γνωστό, από τις φασιστικές δυνάμεις του Φράνκο. Στη Γαλλία η κυβέρνηση πραγματοποίησε σημαντικές μεταρρυθμίσεις, τελικά επικράτησαν όμως οι συντηρητικές δυνάμεις, που εγκατέλειψαν το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα και έθεσαν εκτός νόμου το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Στη Χιλή η Λαϊκή Ενότητα πραγματοποίησε σημαντικές αλλαγές (αγροτική μεταρρύθμιση, εθνικοποιήσεις), δεν προχώρησε όμως σε σύγκρουση με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς, και τελικά ανατράπηκε το 1973 με στρατιωτικό πραξικόπημα.

Στη Βενεζουέλα έχει εγκαθιδρυθεί ριζοσπαστικό καθεστώς. Έχει εθνικοποιήσει την κύρια πλουτοπαραγωγική πηγή της χώρας, το πετρέλαιο, βελτιώνει το βιοτικό και μορφωτικό επίπεδο του λαού, οικοδομεί κράτος πρόνοιας, δημιουργεί για τις λαϊκές μάζες προϋποθέσεις για ενεργοποίηση και αγώνες, ελέγχει σημαντικό τμήμα

των ενόπλων δυνάμεων, έχει κερδίσει σε αλληπάλληλες εκλογές, εξουδετερώνει την αντίδραση των αστικών δυνάμεων στη Βενεζουέλα και τις επεμβάσεις των ΗΠΑ. Τέτοιες κυβερνήσεις προέρχονται από συμμαχικά μέτωπα που περιλαμβάνουν δυνάμεις διαφορετικής ταχύτητας. Άλλες επιθυμούν περιορισμένες αλλαγές, βελτιωτικές του συστήματος, άλλες στοχεύουν σε ριζοσπαστικές μεταρρυθμίσεις. Όταν οξύνεται η σύγκρουση συστήματος και μετώπου, οι πιο συντηρητικές δυνάμεις όχι μόνον απορρίπτουν τη σύγκρουση με το σύστημα αλλά εγκαταλείπουν και το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα. Οι ριζοσπαστικές δυνάμεις οδηγούνται στην προώθηση των αλλαγών και στο μετασηματισμό του συστήματος. Ποια θα είναι η έκβαση εξαρτάται από το συσχετισμό δυνάμεων στο εσωτερικό και εξωτερικό του λαϊκού μετώπου.

Εκτός απ' αυτόν τον παράγοντα, καθοριστικής σημασίας είναι η στάση προοδευτικών και αριστερών δυνάμεων απέναντι στην αστική νομιμότητα. Ο σεβασμός της αστικής νομιμότητας, η έλλειψη ελέγχου του κρατικού μηχανισμού, ο περιορισμός του λαϊκού κινήματος στα νόμιμα πλαίσια που η ίδια η αστική εξουσία δεν θα διστάσει να τα παραβιάσει οδηγεί την αριστερή κυβέρνηση σε πολιτική διαχείρισης του συστήματος με κάποιες βελτιωτικές αλλαγές, αν δεν υπάρξει στρατιωτικό προξικόπημα.

Συμμετοχή της Αριστεράς σε αστική κυβέρνηση και το αντίστροφο

Όταν συμβαίνει το πρώτο, συμμετοχή αριστερών δυνάμεων, μειοψηφικών μάλιστα, σε αστικές κυβερνήσεις, είναι βέβαιο ότι αυτές οι αριστερές δυνάμεις θα αιχμαλωτιστούν στην αστική πολιτική και θα παροπλιστούν ιδεολογικά και πολιτικά. Αυτό συνέβη, για παράδειγμα, με το πείραμα του «ιστορικού συμβιβασμού» των ευρωκομμουνιστικών κομμάτων τη δεκαετία του 1970 (επιλογή που οδήγησε στην παρακμή ή και την εξαφάνισή τους) και με την περιφημη ΕΑΔΕ του ΚΚΕ εσ. στη χώρα μας²³.

Η συνεργασία ενός κομμουνιστικού κόμματος με αστικές δυνάμεις είναι θεμιτή σε ειδικές και συγκεκριμένες συνθήκες: κίνδυνος κατάργησης της αστικής δημοκρατίας, αντιδικτατορική αντίσταση, εθνική αντίσταση. Αλλά και σ' αυτές τις περιπτώσεις η Αριστερά πρέπει να περιφρουρεί την πολιτική και ιδεολογική της αυτοτέλεια και να προσπαθεί, ανάλογα με τις συνθήκες, να προωθήσει τους απώτερους σκοπούς της.

Στην αντίστροφη περίπτωση, όταν δηλαδή αστικές δυνάμεις εκδηλώνουν την επιθυμία να συμμετάσχουν σε αριστερό μέτωπο ή και αντίστοιχη εξουσία, η συμμετοχή τους είναι θεμιτή όταν το αριστερό μέτωπο σαφώς πλειοψηφεί και όταν η ηγεμονία της εργατικής τάξης είναι ντε φάκτο αποδέκτης. Σε τέτοιες συνθήκες είναι δυνατή η μετάλλαξη και προσαρμογή των αστικών δυνάμεων στον στρατηγικό στόχο του αριστερού μετώπου. Αντιθέτως, αρνητική θα αποβεί μια τέτοια συμμετοχή, αν η ριζοσπαστική πολιτική αλλοιωθεί απ' το φόβο μήπως δυσσαρεστηθεί η αστική συνιστώσα και πληγεί η εθνική εικόνα της Αριστεράς.

Παράδειγμα θετικής και αρνητικής αντιμετώπισης από την Αριστερά της σύμπραξης με αστικά στοιχεία αποτελεί η στάση του ΕΑΜ. Στο ΕΑΜ εντάχθηκε σημαντικός αριθμός αξιωματικών του εθνικού στρατού. Μέσα από την εμπειρία του αγώνα και τον ηγεμονικό ρόλο του ΕΑΜ, μεταλλάχθηκαν και ενσωματώθηκαν πολιτικά, με κορυφαία την περίπτωση του στρατηγού Σαράφη.

Αντιθέτως, η προώθηση αστών και μικροαστών πολιτικών στην ηγεσία του ΕΑΜ, και ιδίως στην κυβέρνηση των βουνών (ΠΕΕΑ), οδήγησε στους απαράδεκτους συμβιβασμούς του Λιβάνου και της Καζέριτας, ανοίγοντας το δρόμο για την παλιννόστηση στην εξουσία της Δεξιάς και των Άγγλων²⁴.

Η διάφευση της κεύνισιανής και νεοφιλελεύθερης σήμερα απολογίας του καπιταλισμού αποδεικνύει την ορθότητα της επιστημονικής ανάλυσης του Μαοξ για την παθογένεια του συστήματος, που με πυρήνα τις ενδογενείς αντιθέσεις του οδηγεί αναπόφευκτα σε κυκλικές και διαρθρωτικές κρίσεις με οδυνηρές επιπτώσεις στην οικονομία, την κοινωνία, το περιβάλλον. Ο Μαοξ δεν περιορίζεται στην ανάλυση της οικονομίας του καπιταλισμού αλλά αντιλαμβάνεται την οικονομία ως βάση, για να μελετήσει τις κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις, τη διαπάλη για τη διατήρηση ή υπέρβαση του καπιταλιστικού συστήματος. Αν και δεν έχει συγγράψει για την πολιτική ένα έργο του πλάτους και του βάθους του *Κεφαλαίου*, στα έργα του είναι διάσπαρτη, αλλά και σε γενικές γραμμές διατυπωμένη, η αντίληψή του για την πολιτική, τις τάξεις, τα κόμματα, το κράτος. Όπως στη φιλοσοφία έτσι και στην πολιτική η σκέψη του Μαοξ δεν πρέπει να ερμηνεύεται δογματικά ή αποσπασματικά, αλλά ως συγκεκριμένη ολότητα προσδιορισμών. Ο Μαοξ δεν ήταν βέβαια εχθρικός στην πληθότητα των προσεγγίσεων—ο ίδιος είχε χαρακτηριστικά δηλώσει ότι δεν είναι «μαοξιστής»—, θεωρούσε όμως πυρήνα της αντίληψής του για την πολιτική την αντιπαράθεση των βασικών τάξεων για την πολιτική εξουσία. Χωρίς να σχηματοποιεί αυτή την αντίληψη, σαφώς και την οριοθετούσε σταθερά από αντιλήψεις που αναφέρονται στον Μαοξ, αλλά στην πραγματικότητα τον αναιρούν, είτε αποδεχόμενες έναν ρηχό εξελικτισμό είτε ένα μηδενισμό που απορρίπτει την αξιοποίηση ή δημιουργία των όποιων θετικών δυνατοτήτων στον καπιταλισμό.

Γι' αυτό, στο συγκεκριμένο ζήτημα που εξετάσαμε (στάση του εργατικού κινήματος και της Αριστεράς απέναντι σε ορισμένους αστικούς θεσμούς) δεν απολυτοποιεί αυτούς τους θεσμούς, ούτε τους απορρίπτει μηδενιστικά, αλλά τους προσεγγίζει ως μορφές πάλης παράλληλα και με πρωτοκαθεδρία των εξωθεσμικών μορφών για την προώθηση της επαναστατικής διαδικασίας.

Σημειώσεις

1. Karl Marx, *MEW*, τόμ. 5, σ. 136.
2. Ούλριχ Χουάιτ/Γκούντρον Φέχνερ, *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς για την πολιτική*, Σύγχρονη Εποχή, 1988, σ. 69.
3. Καρλ Μαρξ/Φρήντριχ Ένγκελς, *Διαλεχτά έργα*, ΚΕ ΚΚΕ, τόμ. 1, σ. 190.
4. F. Engels, *Die englische Zehnstundenbill*, σ. 241.
5. K. Marx, *MEW*, τόμ. 17, σ. 643.
6. F. Engels, *MEW*, τόμ. 22, σ. 442.
7. Στο ίδιο.
8. F. Engels, *MEW*, τόμ. 37, σ. 326 κ.επ.
9. Σοσιαλδημοκρατία ήταν το παλιότερο όνομα κομμουνιστικών κομμάτων.
10. Βλαντιμίρ Ίλιτς Λένιν, *Άπαντα*, Σύγχρονη Εποχή, τόμ. 11, σ. 11, 17.
11. F. Engels, *MEW*, τόμ. 36, σ. 425.
12. Περ. *Σοσιαλισμός από τα κάτω*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2011, σ. 36.
13. Κ. Μαρξ, «Συμβολή στην Κριτική της Χεγκελιανής Φιλοσοφίας», στο *Εβραϊκό Ζήτημα*, Οδυσσέας, 2006, σ. 135-136.
14. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, Σύγχρονη Εποχή, τόμ. 41, σ. 69.
15. Κ. Μαρξ/Φ. Ένγκελς, *Διαλεχτά έργα*, ΚΕ ΚΚΕ, τόμ. 1, σ. 138.
16. *Καπιταλιστική κρίση και Αριστερά*, Νέο Αριστερό Ρεύμα, σ. 53.
17. Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, Σύγχρονη Εποχή, τόμ. 31, σ. VII.
18. Εννοείται ότι η επαναστατική κατάσταση και η δυαδική εξουσία δημιουργούνται και αυθόρμητα ή κυρίως αυθόρμητα.
19. Κριστίν Μπυσί-Γκλυκσμάν, *Ο Γκράμισι και το κράτος*, Θεμέλιο, 1984, σ. 311.
20. Εποχή της βίαιης καταστολής της Παρισινής Κομμούνας και του έκτακτου νόμου του Μπίσμαρκ κατά της Γερμανικής Σοσιαλδημοκρατίας.
21. K. Marx, *MEW*, τόμ. 17, σ. 643· F. Engels, *MEW*, τόμ. 119, σ. 148.
22. Δ. Καλτσώνης, *Το δίλημμα της μολιβαριανής δημοκρατίας*, Ξιφαράς, 2010, σ. 39-44.
23. *Πρόγραμμα ΚΚΕ εσ. 1976*.
24. *Από τα Δεκεμβριανά στον Εμφύλιο*, Ελευθεροτυπία, 2007.

ΠΡΟΣΟΧΗ: οι μετανάστες και οι πρόσφυγες
κυκλοφορούν ξυπόλυτοι. Μη στρώνετε το δρόμο
της υποδοχής τους με ροδοπέταλα...

Social Design